

המשבר בתנועת האחים המוסלמים מחריף: האם "האחים" יכולים לשוב לעמדת השפעה במצרים?

משה אלבו | 11 באוגוסט 2021

*"האסלאם הוא אמונה ופולחן, מולדת ולאומיות, דת ומדינה, רוחניות ומעשה,
ספרא וסייפא" (חסן אל-בנא).¹*

עשור לאחר מהפכת ינואר 2011 מתחדדת השאלה בנוגע לעתיד תנועת האחים המוסלמים במצרים בפרט ובמערכת האזורית בכלל. **תנועת האח"ס חווה בשנים האחרונות משבר מערכתי רב ממדי (רעיוני, פוליטי וארגוני) שנובע מהמערכה הכוללת שמוביל המשטר המצרי נגד התנועה, ומחילוקי דעות פנימיים מתעצמים בין הדור הצעיר להנהגה הוותיקה ובין הנהגת הפנים לחוץ.**

האחים המוסלמים היא התנועה הפוליטית הוותיקה והחשובה במזה"ת, והופעתה בראשית המאה העשרים בישרה על צמיחתה של פוליטיקה אסלאמית חדשה שחתרה להגדרה מחדש של יחסי הדת והמדינה ("האסלאם דת ומדינה"), והובלת סדר מדיני וחברתי חלופי למשטרים הלאומיים הערביים.

התנועה הצליחה באמצעות תשתית ארגונית מסועפת אך היררכית לבסס את מעמדה בחברה המצרית, ולספק בעיקר לבני המעמד הבינוני והנמוך מענה רוחני-דתי (הטפה ודעוה), וחברתי-מעשי (תנועות נוער, צדקה, חינוך ועוד). האידיאולוגיה המהפכנית, לצד ארגון סדור, ופעולה במנעד רחב של תחומים, יצרו בסיס תמיכה רחב בחברה המצרית, ומיצבו את התנועה כאופוזיציה המרכזית למשטר.

"הנפילה מגג האולימפוס"

מהפכת ינואר 2011 היוותה הזדמנות עבור האח"ס למנף את העוצמה הארגונית ואת התמיכה העממית הרחבה לניצחון בבחירות יוני 2012. מחמד מרסי זכה בבחירות לנשיאות ברוב של 51.7%, ולראשונה בהיסטוריה של מצרים עמד בראש המדינה מנהיג מתנועת האח"ס עם רוב אסלאמי בפרלמנט.

במהלך תקופת שלטונו, ניסה מרסי להוביל תהליכי אסלאמיזציה בחברה המצרית, להעביר סמכויות לנשיאות, לצמצם את סמכויות בית המשפט, ולשנות את החוקה באופן שיאפשר לו לקדם את הרפורמות הנרחבות שהתנועה ביקשה להוביל במדינה. כמו כן, בתחום מדיניות החוץ, מצרים הידקה את יחסיה האסטרטגיים עם תורכיה וקטר וכן עם תנועת חמאס ברצועת עזה. הסכם השלום עם ישראל נשמר אך התבטאויות והתייחסויות פומביות של בכירים במשטר הראו על שינוי אפשרי במדיניות של קהיר כלפי ירושלים.

עם זאת, שנתו הראשונה של מרסי בתפקיד התאפיינה בעימותים בלתי פוסקים עם גופי "המדינה העמוקה", ובעיקר עם הממסד הביטחוני, המשפטי והדתי אשר חשש כי מהלכי התנועה יובילו לשינוי צביונה של המדינה, ולפגיעה במעמד האליטות השלטוניות.

ב-3 ביולי 2013, השתלטו כוחות הביטחון והצבא על ארמון הנשיאות בחסות הפגנות ענק נגד שלטון האח"ס, והדיחו את הנשיא מרסי מתפקידו. הצבא חזר לנהל את מוקדי הכוח המדינתיים, והכריז מלחמת חורמה על האח"ס. ב-14 באוגוסט 2013 הסתערו כוחות הביטחון על מרכזי מחאה של התנועה בקהיר, והרגו כ-800 מפגינים. ההסתערות העבירה מסר ברור בנוגע למדיניות חסרת הפשרות של המשטר נגד התנועה מעתה ואילך. בספטמבר 2013 הכריז בית המשפט על האח"ס כארגון טרור. בשלב זה, המשטר פעל לריסוק התשתית הארגונית הרחבה של התנועה, להחרמת כספים ורכוש ולמעצר נרחב של הנהגת התנועה ופעיליה. חלק מהנהגת התנועה ופעיליה הצליח להימלט לקטר ותורכיה, אך רוב הנהגת התנועה נעצרה על ידי כוחות הביטחון.

משבר פנימי עמוק

מעצרו של מחמוד עזת בקהיר (28 באוגוסט 2020), סגן המדריך הכללי והמנהיג בפועל של האח"ס מאוגוסט 2013, היווה מכה קשה עבור התנועה, והעצים את השיח הפנימי אודות עתיד התנועה ומבנה הארגון הנדרש נוכח הנסיבות הקשות. אבראהים מניר בן ה-84, סגנו של עזת ומנהיג תנועת האח"ס הבינלאומית מונה למדריך הכללי בפועל. מניר, המתגורר בלונדון מ-1987, הכריז על הקמת וועדה מנהלת שתפעל לייצוב הארגון, ולאיחוד התנועה תחת הנהגה מוסכמת אחת. מינויו של מניר לא התקבל בברכה על ידי צעירי התנועה, וכן לא על ידי בכירים מהגוורדיה הוותיקה בקטר ותורכיה. טענות בדבר גילו המתקדם, הניתוק שלו ושל הנהגת החוץ

מהמתרחש במצרים, והיכולת שלו להנהיג ולאחד את מרכזי הפעולה במצרים, תורכיה וקטר, רק חיזקו את סימני השאלה בדבר התאמתו לתפקיד.²

החיכוכים באח"ס בין צעירי התנועה להנהגה הוותיקה, ובין הרפורמיסטים לשמרנים אינם חדשים ומלווים את התנועה בעשורים האחרונים. הדיון הפנימי הסוער מבטא מחלוקת עמוקה על החזון ויעדי התנועה, שיטות הפעולה בחברה ובפוליטיקה, אופי ההתנגדות למשטר, ואף בנוגע לפרשנות האסלאם בהקשר הלאומי-מודרני. החיכוכים בשנה האחרונה רק הועצמו נוכח הפער המתרחב בין הפנים לחוץ.³

הלכה למעשה, בשנים האחרונות התבססו שני מחנות מובחנים עם אג'נדה, תשתית ארגונית, דוברים ואף אתרי אינטרנט שונים: מחנה אחד ייצג את ההנהגה הבכירה אשר שולטת בנכסים של התנועה בזירה הבינלאומית ומחזיקה במשאבים לתפקוד השוטף ולניהול הקמפיינים נגד המשטר המצרי מלונדון, תורכיה וקטר בהנהגתו הרשמית של מניר. מחנה זה כאמור סובל מפיצולים פנימיים בעקבות מאבקי כוח ושליטה בהנהגה, וגם בעקבות האשמות בשחיתות והתנהלות לא תקינה של חלק מבכירי התנועה. המחנה השני פועל ממצרים גופא, קורא לבניית תשתית ארגונית חדשה במצרים נוכח מעצר רוב חברי ההנהגה הוותיקה, לעריכת בחירות פנימיות, ומערער הלכה למעשה על לגיטימיות ההנהגה של בכירי האח"ס בגלות. כמו כן, בעוד שההנהגה הרשמית מתנגדת למאבק אלים במשטר, וקוראת לניהול מאבק דיפלומטי וציבורי נגד המשטר, התנועה במצרים גופא לא פוסלת זאת נוכח הפגיעה הקשה בארגון, והרצון להעלות את המודעות הציבורית.⁴

המשטר נגד האח"ס

תנועת האח"ס נרדפה לאורך רוב שנות פעילותה על ידי המשטר המצרי, אך באמצעות התשתית הארגונית הענפה והחשאית, והשילוב של הנהגה רוחנית עם עשייה חברתית ענפה, הצליחה לפתח עמידות, ולשמר את נכסיה ומעמדה בחברה המצרית, גם בתקופות של רדיפה קשה.

עם זאת, בשנה בה הנהיגו "האחים" את המדינה, נחשפו התשתיות הארגוניות ושיטות הפעולה של התנועה בצורה חסרת תקדים בפני מנגנוני הביטחון שידעו לנצל זאת בבוא העת. ההשתלטות הצבאית היוותה את יריית הפתיחה למהלכי ריסוק אפקטיביים של התשתית הארגונית, מעצר רחב היקף של פעילים ומנהיגים בכל המדרגים, ועליית מדרגה בהחלטה על הוצאה להורג של סמלים פוליטיים ורוחניים. הפגיעה העמוקה והמערכתית לוותה במערכה תודעתית של השחרה ודה-לגיטימציה

בחברה המצרית, וכן הרתעה עמוקה של הציבור מתמיכה בתנועה באמצעות הבלטת המחירים האפשריים (מעצר, פיטורין ללא שימוע ועוד).

משמעויות

המשבר המערכתי שפוקד את תנועת האח"ס נובע משבר פנימי אותנטי, ומלחץ חיצוני בלתי פוסק של מנגנוני הביטחון. **האם "האחים" יכולים לשוב לעמדת השפעה במצרים?** הארגון כאמור הפגין לאורך שנות קיומו עמידות ויכולת שרידות גם בתקופות של רדיפה קשה. עם זאת, המצב כיום שונה נוכח הפגיעה חסרת התקדים של המשטר בהנהגה ובתשתית הארגונית של התנועה, לצד מהלכי דה-לגיטימציה והשחרה אפקטיביים בזירת הפנים ובזירה האזורית. בניגוד למהפכת ינואר 2011, **האח"ס כיום חסרים את היכולת הארגונית ואת ההנהגה הרוחנית הכריזמטית שתוכל למנף את כוחם הדתי והחברתי למישור הפוליטי.** בשורה התחתונה, גם בתרחיש של הפגנות מחאה ציבוריות רחבות היקף נגד המשטר, היכולת של "האחים" כיום להוות כוח מניע מרכזי ולהיתפס כאלטרנטיבה פוליטית ריאלית, נמוך.

לצד זאת, **תהליכי הרדיקליזציה של האח"ס נוכח עליית המדרגה במהלכי הדיכוי של המשטר, עשויים לגבור ולהביא לגל נוסף של אלימות וטרור.** ארגוני הטרור דוגמת "חסם" ו-"מחוז סיני של המדינה האסלאמית" מהווים כבר היום כר פורה לקליטת פעילי אח"ס הפונים למאבק אלים נגד המשטר. בנוסף, תהליכי האסלאמיזציה וההקצנה בבתי הכלא עלולים להביא להתפתחות וריאנטים נוספים של אידיאולוגיה ותשתית קיצונית שתקדם פעילות טרור נגד המשטר ומשענותיו.

בהקשר האזורי תנועת האח"ס חווה בתקופה האחרונה רצף כישלונות. קטר חידשה את יחסיה הדיפלומטיים עם מצרים, ותורכיה מאותתת על רצונה להשיב את היחסים לקדמותם. המהלך של תורכיה וקטר ממחיש את **האינטרס האסטרטגי של המדינות בחידוש היחסים עם מצרים, ואת ההכרה המובלעת בלגיטימיות שלטונו של סיס**י נוכח חוסר התוחלת בהמשך התמיכה הלא מסויגת באח"ס. במקביל, מצרים תומכת במהלכים נחושים ברמה האזורית לדיכוי האח"ס, בתיאום עם סעודיה ואיחוד האמירויות, כפי שהציגה בתמיכתה הגלויה בנשיא התוניסאי קיס סעיד במאבק נגד מפלגת אל-נהצ'ה האסלאמית.

בהקשר לישראל, עלייתו של מרסי לשלטון במצרים בישרה רעות לעתיד היחסים בין המדינות, והעלתה את הסבירות לתפנית אסטרטגית. כך למשל, בערב הבחירות לפרלמנט ב-2010 הצהיר המדריך הכללי כי אם התנועה תתפוס את השלטון היא

תוביל שינוי יסודי במדיניות החוץ, ותבטל את "הנישואים הלא לגיטימיים" בין מצרים וישראל. הדחת האח"ס מן השלטון שירתה אינטרס אסטרטגי משותף בשימור הסכם השלום, והחלשת מחנה האסלאם הפוליטי.

ירושלים לא צריכה לחשוש מן "ההתקרבות" ביחסים בין חמאס לקהיר נוכח מאמצי השיקום שמובילה מצרים בעקבות מבצע "שומר חומות", והשיח השוטף אותו היא מקיימת עם הנהגת התנועה. האינטרסים המשותפים של ייצוב רצועת עזה, קידום פיוס עם הרשות הפלסטינית, התנעת תהליך מדיני ורגיעה ארוכת טווח, לא סותרים את האיבה העמוקה שרוחש המשטר המצרי לפלג הפלסטיני של האח"ס, ואת רצונו האסטרטגי להחלישה. נוכח הבנה זאת, ההזדמנות לתיאום מדיניות אסטרטגי בין ירושלים לקהיר רק גובר.

¹ חסן אל-בנא, "אל-אח'ואן אל-מסלמון פי עשר סנואת", אל-נדי'ר, 7 בפברואר 1939, עמ' 8.

² Ahmed Zaghloul Shalata, *Changes in Muslim Brotherhood Leadership after Mahmoud Ezzat's Arrest*, EPC, 21 Sep, 2021.

³ יורם מיטל, האחים המוסלמים במצרים בשלהי עידן מבארכ, בתוך: האחים המוסלמים: חזון דתי במציאות משתנה, 149 - 159.

⁴ Annette Ranko, Mohammad Yaghi, *Organizational split and Radicalization Within Egypt's Muslim Brotherhood*, Washington Institute, March 4, 2019.